

CSERJÉS KATALIN

Ez nem Parancs, csak három ötlet, három felvetés

(REZÜMÉ, KIBŐVÍTVE)

1. A *parancs* – a szöveg főszereplője, fókusz, zászlóshajója; egyszersmind vakfoltja is, mivel a *Kitől jön? Kinek szól?* és *Mi a tárgya?* kérdés-hármasából lényege szerint egyikre sem ad választ a szövegkollázs, legfőképp a *parancs* természetrajzára nem. Így a kisregény a várakozás godot-i tereiben zajlik. Egy vaksötét *utoposz* és a szerepváltó Százados létidejének *kronotoposzát* vallatjuk, hiába. Hiába?

2. Húsfosztás: az értelmező bosszúja. Kegyetlennek lenni egy kegyetlen szöveggel: csontvázára vetköztetni, gönceitől, ékeiktől fosztva *még a bőrt is levenni róla – maradnak a hús, a vér, az idegek* (Sz. E.¹); végül: a csontváz. Mennyi (fő)szöveg marad a betétek és applikációk leválasztása után? Lehetséges-e a *leválasztás*?

3. A brutális munka eredménye: a feltároló szerkezet, a feltároló mozgatóelv. Azt látjuk, amit ő, a százados lát; azt halljuk, amit ő mond, vagy amit a narrátor kiereszt gondolataiból. És látjuk őt magát is a *gyufa fekete lángjánál*, Máni poklaiban bolyongva.

Eddig tartott az előzetes, a rezümé, s ezután következett a pompásan sikerült konferencia, mely, megítélésem szerint, át- és felülírta *Parancs*-képzeteinket. Aki nem írta meg dolgozatát a konferencia előtt, csak vázlat alapján nyilatkozott meg szóban (jelen munka szerzője is) –

* 2010. december 9-én immár másodszor rendeztük meg kari kis-konferenciánkat, melynek tárgyául most *A parancs* című kollázst választottuk. A *Nem szűnő dialógusban...* című Hajnóczy-konferencia résztvevői voltak: Horváth Zoltán Dávid, Mészáros Ágnes Rita, Hajdú Róbert, Cserjés Katalin, Herczeg Sára, Bagi Anita, Szekeres Szabolcs, Méry Erzsébet, Tóth F. Péter, Nagy Tamás, Gaborják Ádám, R. Horváth Erzsébet, Hoványi Márton, Turi Tímea, Dányi Ágnes, Csaplár Viktória, Dömény Katalin. A konferencia tanulmányait a magunk számára lektoráltuk, kinyomtattuk, bekötöttük, a Tisztatáj pedig most publikálási lehetőséget ad egy konferencia-blokknak, hosszabb-rövidebb terjedelemben közölve dolgozataink egy részét. (Cs. K.)

¹ Szkárosi Endre 1986-ban megjelentetett revülapja, az *Új Hölgyfutár* a *Jézus menyasszonya* preparálás-leírásból választott mottót. Az *Interjúkötetből* idézek; a kérdező Hajnóczyt a „posztmodern világ-érzés” hazai úttörőjeként jelöli ki, Szkárosi felelete:

„(...) amikor 86-ban, akkor még »revue«, tehát élő folyóirat formájában elindult az Új Hölgyfutár, ezért is vettem az első (0/1-es) szám címét tőle, pontosabban a Jézus menyasszonya szövegéből. Az emberpreparálás szakleírásánál szerepel az, hogy »a bőrt leveszem róla«, aminek a magam számára is esztétikai érvényt tulajdonítottam. (...)»

Hogy az *Új Hölgyfutár* Hajnóczy Péter megidézésével indult, visszamenőleg is indokoltnak, és immár kultúrtörténetileg is megalapozott gesztusnak tartom (...) A »leveszem róla a bőrt« ugyanis, azon túl, hogy tömör és jellemző meghatározása volt az ő munkájának, paradigmatis érvénnyel is hatott rám. Szerintem a legnagyobb művészetnek elengedhetetlen alapja – és követelménye –, hogy egy radikális gesztussal levegye a bőrt mindenről, így saját magáról is. Maradnak a hús, a vér, az idegek...” Szerdahelyi Zoltán: *Beszélgetések Hajnóczy Péterről*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995. 143.

most jóval nehezebben fog az íráshoz, úgy érzi, az intertextek szétszálazásán és keresgélésén, e hasznos és fontos hangyaszorgalmú munkán túl jóval kevesebb befognivaló terület maradt, annyi, a reveláció erejével megszólaló, s egymástól merőben elkülönülő értelmezést hallhattunk december 9-én.

*

A *parancs* a Hírszerző Hivatal illetékeseitől jön, azaz fent feltett egyik kérdést már meg is válaszoltuk, ha válasz lehet e fontoskodó és pontoskodó megnevezés, lévén hogy a hely, ahol a történet játszódik: ismeretlen, s lakói, hivatalai, iskolái és parkjai örökre elzárattak előlünk, nem verbalizálhatók, némák, lakatlanok. E fiktív Hivatal illetékesei talán nem is itt élnek, ha élnek egyáltalán, ha nem szavak csupán (parancsok?), ha embereknek mondhatók még, nem csak a *dicitur* mondatja a Századossal, mantráztatja megbízói méltóságát. Kell lennie parancsnak, akkor hát parancs-kiadónak is, de hogy mi lesz légyen a tartalma a hívószónak, homályban marad mindvégig. Egy reményen túli remény, akár Kafka *Törvény-kapuja*, mely a végső vakság előtt örökre bezárul. Bár személyre szóló volt: *csak és egyedül* az oda záródokoló férfi, ahogy a parancs is személyes és egyetlen, névre szóló (van-e neve a századosnak? megtarthatta-e nevét, ha volt valaha? kellett lennie). Csak épp nem megismerhető e performatív, ahogy Velázquez óriásképét sem pillanthatjuk meg soha a *Las Meninas* vásznán: nem fordíthatjuk magunk felé a keretet...

A három fenti paraméterből mindössze egy tűnik tehát bizonyosnak: hogy a parancs a századosnak szól, ő legalább úgy hiszi. Bízik a személyességben, s talán azt hiszi, végtelen ideje van várni. Később kezdi látni, hogy ez nem így van, s egy vakfolt, egy üres hely, egy végső hiány foglyaként bolyong ideje végeztéig a vak városban, mint Sziszüphosz. A tétlenség és feszült kitöltetlenség Sziszüphosza, gördíthető kő, *la Despedida*² nélkül.

S a kisregény (kollázs) eleje „fölkapja, majd elereszti szálait” (Ottlik), miközben „erős impulzusokat bocsát ki magából” (Rákosné H. E.³):

- a három, egykönnyen össze nem olvasható mottó csaknem egylapnyi terjedelme (eleve hosszabb a három mottó együtt, mint a kezdő főszöveg: arányok és aránytalanságok *A parancsban*; csábító e mottókon való töprengés, de kontextusukat is magukkal hozzák a felidézett sorok, legnehezebb, már-már megoldhatatlan a második Auden-idézet)
- a sötétség mint baljós és érthetetlenül nem-múló alap-tón
- a vicces, de nem vicces fasírt, mely szállóigévé és metaforává, szubtextussá vált⁴ – emánál a kortárs irodalomban
- maga a százados – egy katona hadosztálya, felettese és parancsa nélkül, pusztáegyedül; e katona keresetlen keresetlen eleganciája

² Malcolm Lowry sziklájának a neve: „*A kirakatban (...) egy fölnagyított fénykép, jégghordta, széthulló vándorkövet ábrázolt a Sierra Madréből, sziklát, amelyet megrepesztett az erdőtüz. E különös és különös mód szomorú kép (...) a La Despedida címet viselte.*” (*Vulkán alatt*. Ford. Göncz Árpád. Kritérion, Bukarest, 1980, 59–60);

Egy közelmúltban keletkezett látvány-tapasztalat asszociációja: Csáki Róbert sziklája az *Ádám* című megrázó, egy sziszüphoszi lényt megidéző képeről: az első ember rokkantan, sebesülten, egyedül a sziklájával.

³ Műhely-társunk kiváló tanulmányának kifejezését veszem kölcsön. Rákosné Horváth Erzsébet: *A vérrel írt történet (Hajnóczy Péter: A parancs)*. Megjelenés alatt.

⁴ És mellyel mi, olvasók *fasírtban vagyunk*: visszautalás a Hajnóczy-műhely régi tagjának kiváló *Parancs*-tanulmányára: Kolozsi Orsolya: *Fasírtban az olvasóval*. In: *Da capo al fine. Folytatódó párbeszédben. Hajnóczy-tanulmányok II*. Lectum, Szeged, 2008

- egy idézőjeles *kertész*, a katona szelíd, József Attila-i ellentéte
- végül Dél-Amerika földrajzkönyvét üti fel a szerző, hogy beléfutván e geográfiába, lassan kihunyjon az olvasói várakozás, a remény, hogy újabb szál lészen, vagy visszakapjuk az előzőek valamelyikét...

Az ilyen nagy intenzitású, erős kezdés nem ritka Hajnóczynál, gondoljunk a *Perzsia* vagy az *M* első oldalaira, esetleg a korai remekműre, a *Freedomra*! Már itt, a szövegelőn montázst, *auto-montázst* kapunk, azaz, hogy e kezem alatt most született kifejezést magyarázzam: a szöveg saját magából előlegzi s vágja össze a szálakat, szövetdarabokat. *Még montázs, s nem kollázs*: idegen rost, anyagidegen elem nincsen benne, melynek jelenléte csakhamar indokolttá teszi a kollázs-fogalom irodalomba-bevezetését. Az első kollázs-elem Dél-Amerika leírása lesz: ezen fordul meg, *csúszik át* a szöveg az irracionálisba, az *utoposzba*, a *disztópiába*.

„Amerika” domborzata csaknem észrevétlenül *csúszik át* a kaktusz-kalauzba, melyet a Humboldt-áramlat hideg vize, az esőtlen sivatagi táj váratlan növényei, végül a ködoázisok előznek meg (eddigre én mint olvasó már beleéltem magam a földrajzba, olvasnám mindétiglen, lemondva a tétlen és kellemetlen századosról, mert e *ködoázis* például *költőibb* sok *költői* szónál), ám a *Viharvirág*, a kisregény magányos legszebbike, először és másodszor is csupán gépiesen villan át hősünk agyán, bár tagadhatatlan: szikár szakleírása nélkül.

Nemcsak *szubtextus* és *paratextusok*, de van itt *mise en abyme* is, nem is kevés („egy textuális zsoldos”; és: „a szöveg kellős közepén celebrált kozmikus liturgia”⁵). A középkor szövegemléke elevenedik meg (vagy marad bezárt formában) tíz lappal később, kövér nagybetűvel: I. András tihanyi *Alapítólevelének* részlete latinból fordítva. Első szórványemlékünk 1055-ben keletkezett, a benne foglalt magyar szavakról s a híres „feheruuaru rea meneh hodu utu rea” mondattöredékről ismert szövegnek egy más részlete: az alapítóleveléle idéződik fel. Egy bonyolult hosszúmondat (tizenhat sor!). A feledékenység ellenében, a jelentős dolgok mindörökre rögzítési szándékával íratlak e sorok:

„(...) HOGY, AMIT AZ EMBERI NEM FIAI HELYESEN ELHATÁROZTAK, AZT AZ ÍRÓK KEZE ÁLTAL MINDIG OLVASHATÓ BETŰKKEL BIZTOSÍTSAK AZ EMBERI EMLÉKEZET SZÁMÁRA, NEHOGY A KORHADT RÉGISÉG ELFELEJTESSE A KÉSŐBBIEK UTÓDJÁIVAL.” (HPÖM⁶ 469)

A fordítás betű szerint követi, akár latinizmusok árán is, az eredeti szöveget. E veretes, körülményes nyelv elidegeníthetetlen része a királyi alapítólevelének, leegyszerűsíteni a fordítónak szakmai abszurdum. A 20. század szerzőjének, Hajnóczy Péternek is szövevényes ódonágában kell a textus. A hosszúmondat, amit újra és újra olvasok, tagolok, értelmezek (némi tipográfiai differenciálással [*RÁJÖTTEK; EMLÉKEZET*] a szerző is segít) – eszembe idézi az *M* csaknem tizenkilenc (!) soros mondat-„szörnyetegét” – s így együtt a *kleisti mondat* problémáját Hajnóczynál⁷. Ezen át és túl kortárs prózánk hosszúmondatosságának kérdését.

⁵ Lucien Dällenbach: *Intertextus és autotextus*. Ford. Bónus Tibor. In: *Intertextualitás I–II*. Helikon, 1996. 51–66.

⁶ A Hajnóczy-szövegidézetek a Hajnóczy Péter: *A fűtő. M. A halál kilovagolt Perzsiából. Jézus menyasszonya. Hátrahagyott írárok*. (továbbiakban HPÖM) Összeáll. és gond. Mátis Livia. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1982 című gyűjteményes kötetből valók.

⁷ Szekeres Szabolcs: *Kleist-nyomok Hajnóczy Péter: A fűtő című novellájának narratív struktúrájában*. In: *Hová lettem. A párbeszéd helyzetébe kerülni. Hajnóczy-tanulmányok*. Lectum, Szeged, 2006, 43–55.

Legyünk magunk is kegyetlenek e kegyetlen szöveggel szemben! Vetköztessük csontig, fosszuk meg ékeitől, öltözetétől (nyúlszagú gönceitől, *cihától*), majd húsától is ezt az értelmzésnek ellenálló anti-szöveget, s lássuk, mi marad belőle főszöveggént! Valószínűleg a szövegterjedelem egyharmadánál is kevesebb.

Ilyesmiket olvasunk össze:

Sötét volt, mint egy fasírtban. A százados mérlegelő pillantást vetett kifogástalan angol szövegből méretre készült öltönyére. Ránézett arany óraláncán függő zsebórájára. „Egy kerítés.” (HPÖM 429)

(...)

A százados zakója belső zsebébe nyúlt, kivette – természetesen monogramos – ezüst cigarettatárcáját. (Előbb természetesen a térdén kissé felhúzta a nadrágját; aranyból készült cigarettatárca feletteseinek és neki magának is túl hivalkodónak tűnt volna.) Hátradőlt a bársonyszéken, kiválasztott egy cigaretta, és kényelmesen rágyújtott, a gyufa lángja fekete volt.

– Viharvirág Dimorphoteca – gondolta gépiesen.

A Hírszerző Hivatal illetékesei arra is gondoltak, hogy a cigarettatárcán nem túl nagy, mindenki számára látható bemélyedés látsszék, mintha a kertésznek nem telnék újat vásárolni. (HPÖM 433)

(...)

A százados erősen megszívta a cigaretta, aztán ismét gépiesen villant át az agyán; Viharvirág Dimorphoteca. (HPÖM 434)

S ilyesmiket dobunk el (mint a férfi a *Perzsiában*):

„Zebrima; mintha ismét vizsgáznia kellene egy szakértőkből álló bizottság előtt. E Brazíliából származó, 50–60 cm magasra is megnövő faj levéllyelein a levelek ívesen lefelé csüngenek. (...)” – s így még vagy tíz soron keresztül.

Nem kell tovább sorolni a félredobandó töltelék-szövegdarabokat, mert már ez első felidézettől kiderül, amit mondandók vagyunk. *Nem lehet* maradéktalanul megcsinálni a „húsfosztást” *A parancs* szövegében. A rostok egyben tartják a vázat s a ráakódó húst, kötőszövetet, idegeket, íme: fent felidézett kis rész egészében idézőjelben van, holott a pontosvessző utántól egy tagmondat erejéig a narratíva a főszöveghez tartozik. Utána minden átmenet nélkül folytatódik a kollázsbetét a brazil növényről.

(Ugyanezt a csontváz-keresést végezhetjük el jóval könnyebben és eredményesebben, csaknem maradéktalanul, amikor a *Húsvét előtt* főmondatát igyekezünk összeolvasni a ráfüggeszakadó képhalmok közül; vagy amikor „megfordítjuk”, s hátulról visszafelé véljük értelmezhetőnek Pilinszky János *Intelem* című költeményét.)

Mindez a lecsupaszítási kísérlet (melyet most csak érzékeltetek, de a valóságban végig is vittem) mégiscsak jó volt valamire, ha a várt összefüggéseket nem igazolta is. (Mit vártam: talán, hogy kiderüljön: a főtext részleteit egybeolvasva, keskeny-karcsú, de összefüggő mikro-szöveg kerül elő: a gerinc, a váz, a százados világossá tett története; talán, hogy kiderüljön: a betétek végképp nem szervülnek, felcserélhetők, nem is kollázs, amit olvasunk, ellenben *kollízió* áldozatai vagyunk. Más derült ki a számomra, illetve vált egyértelművé (ha az *egyértelmű* kifejezés helyénvaló lehetne épp *A parancs* szövege esetében): annak belátása történt meg, hogy a főszöveg leválaszthatatlan rostjairól; hogy *szerves* az elemek együttélése; hogy

brutális csonkítás és operáció, amputálás itt bármit kihagyni vagy fölcserélni, mert a betétek, vendégszövegek a százados tudattartalmait, gondolatait vagy félhangos megszólalásait közvetítik, illetve mindazt a külső ingert, mely a „Város nagypoklában” éri szemét, fülét. Egyetlen szereplő beszél itt egymagában, gondolkodik és vélekedik belső monológban, memóriájának szándékoltan előhívott és szándékolatlanul előtörő tartalmait teríti elénk.

Látjuk őt; látjuk, amit ő lát; halljuk, amit mond; s a narrátor kierősíti számunkra, amit hőse gondol. Mert még sincs egyedül ez a hős, *van itt még valaki*⁸ ebben a sötétség dúlta városban – a *beszélő hang*⁹, az E/3 figyelő tekintete, aki változó kameraállásban és szögben követi hőseit.

Végezetül ne hagyjuk figyelmen kívül Szörényi professzor úr értelmezési javaslatát sem!

*Az így létrejövő mítosz sajátos, magyar viszonyokra alkalmazott változata a bukott angyal történetének, Hajnóczy műve e mítosz romantika előtti, sőt ősi, gnosztikus-manicheus változathoz áll közel. Eszerint a Fény országának uralkodója elküldi követét a Sötétség Országába, hogy fürkésze ki, és küldjön jelentést. Az ő felderítő útja készíthetné elő a Fény Országának győztes hadjáratát. A Küldött azonban rabságba esik, és örökre – illetve az e világ végét jelentő végső csatáig – ott marad fogságban. A lélek útját allegorizáló mitikus történet Hajnóczynál egyén és történelem viszonyának parabolájává vált.*¹⁰

Ez az elemzési útvonal volna a legrokonszenvesebb, leglelkesítőbb, bárcsak maradéktalanul azonosulni tudnánk vele! Pap Gábor művészettörténész hajdani, nagy hatású manicheizmus-előadásának anyagából merítünk:

A Gonoszt nem lehet levezetni a Jóból.

A manicheus tan szerint a Fény és az Árnyék birodalma végül súlyos konfliktusba kerül. Az Árnyék birodalma rendezetlen, kaotikus és forrongó, érthető, hogy e mozgás közepette egyszer elér a Fény kapujába. Megirigyli a Fény birodalmát, és el kívánja foglalni. Mi a teendő, ha a Fény Országát el akarják foglalni? A Fény atyja a támadásra nem válaszolhat harccal, csak teljes áldozattal. Emanáció, azaz önmagából történő kibocsátás által létrehozza az Ős-Fiút, aki meghozza majd ezt a teljes áldozatot. A Sötétség határára érve, a Fiú fényből-tűzből-vízből-szélből álló öltözetét szétszaggatja az ellenség, de lényegét nem érintheti.

A Fény-öltözetet a Sötétség felfalja, de ez lesz a veszte: természetével merőben ellentétes dolog kerül belé.

S ekkor kezdődhet meg a Fény felszabadítása..., mely máig folyik.

– ez volna hát a százados; a százados küldetése? –

⁸ A mondatszerkezetet Nádas Péter *Mélabú* című esszéje egy visszatérő formulájára ráutalásként használok. In uő: *Játéktér*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1988. 47–89. *Valaki mégis van itt, aki látja ezt az éjszakát*, 48.

⁹ Thomka Beáta kötetének címét hívom segítségül: *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*. Kijarat Kiadó, Bp. 2001

¹⁰ Szörényi László: *Előképek és víziók*. Mozgó Világ, 1980/12. 103–105.